

Pax imperatoria

Prinsipat, paradigmer og paradokser

Jon W. Iddeng

Romernes særlige dygd var mannsmot og stridsevne. Dette var banket inn i skallen på dem alle med legenden om den unge adelsmannen Curtius som kron-eksempel. I full utrustning red han ned i råket som hadde åpnet seg på Forum Romanum i den tidlige republikktida, og ved denne demonstrasjonen på romersk bonitet fikk han lukket elendigheten. Å utmerke seg i krig mot romerstatens fiender forble det mest ærefulle en romer kunne gjøre. De rikdommer en general kunne bringe med seg hjem etter endt embetsperiode i republikktida var bare overgått av den ære han vant for seg selv og slekten ved et vellykket militært tokt, det dreide seg om *honos* og *gloria*. Erobringene og de enorme rikdommene som etter hvert ble akkumulert på få hender ble samtidig republikkens undergang. Det store imperiet stilte mye større krav til stabilt styre enn det kan virke som bystatskonstitusjonen kunne tilby. Republikken maktet ikke å reformere seg og beholde prinsipper om kollektiv politisk deltagelse med fordeling av, og kontroll med, makten. Resultatet var fritt leide for militærdiktatorer med påfølgende kriser, inntil Augustus maktet å innføre et alternativt monarkisk system.

Keiserens maktgrunnlag

Enhver romersk keiser de første par hundre årene etter Augustus ble tiltalt med ett eller flere av følgende faste uttrykk: *Princeps*, *Imperator* (evt. *Dux*), *Augustus*, *Caesar*. De viser oss samtidig hvilke fire grunnpilarer keisermakten hvilte på:

1. En republikansk konstitusjonell ideologi, hvor keiseren ikke skulle framstå som en autokrat med uinnskrenket makt, men som 'først blant likemenn'.
2. Militær makt, hvor keiseren hadde monopol på maktbruk.
3. En opphøyet verdighet med religiøse undertoner – en form for guddommelige sanksjon.
4. Et dynastisk prinsipp, med utgangspunkt i Caesarslektens ressurser, status, lojale klienter osv.

Det latinske begrepet *imperium* var en betegnelse på en militærkommando gitt til en embetsmann, normalt for ett år av gangen. Mektige herrer i seinrepublikken hadde mer eller mindre frivillig blitt tildelt også lengre og mindre avgren-

sede kommandoer enn hva som var normalt ifølge idealrepublikken. Etter at Augustus formelt oppløste triumviratet og la ned dets diktatoriske makt i 27 f.v.t. er det noe uklart hvilken formell makt han bygget videre på.¹ Han fortsatte en stund å ha konsulatet, men sluttet også med det etter noen år. Kildene forteller om et *imperium maius*, altså en større militærmakt, en slags overkommando, i tillegg til en tribunmakt som ga ham fredhellighet. Augustus skriver avslutningsvis i sin karriereberetning, *Res Gestae*, at han hadde overgått alle i *auctoritas*, som vel bør forstås som en blanding av verdighet, autoritet og prestige. Den reelle makten (*potentia*) var altså ikke nødvendigvis knyttet til noe formelt myndighetsområde (*potestas*). Augustus' posisjon kulminerte i den spesielle offisielle tittelen *Pater Patriae* (fedrelandets far), som nok betød noe mer for Augustus og etterrepublikktidas romere enn 'landsfaderen' gjorde for Gerhardsen og etterkrigstidas nordmenn. Akkurat hva, og hvilke tanker romerne gjorde seg om 'fedrelandet' og dets utstrekning i keisertida, er langt vanskeligere å få tak på.

Noe av det første som skjedde under Augustus, var en reorganisering av provinsbestyrelsen, hvor det ble innført en todeling av rikets provinser i a) de ordinære senatsprovinsene, sivile provinser som etter republikansk mønster skulle tilfalle dem som hadde tjent et embetsår i ett av de to høyeste embetene (konsulatet eller preturet), og b) de nye keiserlige provinser, militære provinser som nå ble utstyrt med faste stående hærstyrker. Disse ble styrt av utvalgte menn direkte under Augustus. Alle nyerebrede områder ble automatisk keiserlige provinser. Dette var på flere måter en genistrek. Det sikret demilitarisering av senatseliten, det ga keiseren mulighet til å knytte til seg og premiere lojale aristokrater – særlig ga det ridderstanden gode politiske muligheter i provinsadministrasjonen – og det sørget for at inntektene fra disse militære provinsene og all ære og berømmelse ved militære seire tilfalt keiseren som øverste ansvarlig. En bieffekt var dessuten at provinsadministrasjonen ble mer stabil, da keiseren i mindre grad var tjent med kortsiktige gevinster i form av utplyndring. Provinsene hadde således intet imot at keiserdømmet ble innført, sier den romerske historikeren og senatoren Tacitus lakonisk i begynnelsen av sine annaler. Selv var han som vi veit langt mer skeptisk. Sir Ronald Syme påpeker det Tacitus ikke ser i øynene med sitt smale fokus på Roma og begivenhetenes sentrum, idet han i taciteisk stil snur perspektivet og skriver: "Provinces and the army created the monarchy".² Stabilitet og forutsigbarhet var langt å foretrekke framfor gamle politiske prinsipper og en medbestemmelsesrett i Roma som likevel ikke kom den vanlige mann innenfor rikets grenser til gode.

Sentralt i prinsipatet sto altså prinsippet om at keiseren var øverstkommanderende og dermed ansvarlig for militære operasjoner og innlemmelser i riket. Men på ham hvilte det også et ansvar for militære nederlag og uro i provinsene og

rikets ytterkanter. Keiseren hadde helt enkelt gått inn og monopolisert retten til militært imperium og å feire triumf. Organiseringen av Romerriket og dets utstrekning var for en stor del hans ansvar.

Krigsideologi

Diktere ble gradvis knyttet til keiserhuset, med en økende forventning om oppbacking av regimet, selv om enkelte, som Mathilde Skoie viser i sin artikkel foran, heller ville synge om sine bragder i senga enn Augustus sine på slagmarken. I Egil Kraggeruds bidrag får vi en innføring i Vergils særlige posisjon som formidler av ny ideologi gjennom *Eklogene*. Nasjonaleposet *Aeneiden* ble skrevet seinere da alle fiendene var borte og Augustus sto fram som romerstatens frelser og naturlige leder. Her er den romerske kriger- og herskerideologien tilspisset. Vergil lar i første bok (1.278-9) Jupiter fortelle Venus, stammoderen til julierslekten, at for romernes makt har han ikke satt noen grense (*imperium sine fine*) i verken tid eller rom. Videre forteller Anchises til sin sønn Aeneas på besøk i dødsriket at romernes kunster og plikter skulle være å regjere over alle folkeslag og innføre fred og gode seder, skåne de ydmyke og straffe de overmodige (*parcere subiectis et debellare superbos*, *Aeneiden* 6.851-3). Romerfolket var altså pekt ut som herskerfolk med ubegrenset makt og rett til ekspansjon, men det var en makt som ikke skulle misbrukes: Den skulle nyttes til å skape lov og rett, sikre fred og sivilisasjon. Heri lå en av de største utfordringene for keiserne.

Et essensielt element i romernes organisering av samfunnet var alltid *pax deorum*, fred med gudene, som ble overholdt ved religiøse riter, ofringer og aktelse for varsler og prodigier. Det lå innbakt i denne forståelsen at krigen skulle være i overensstemmelse med gudenes vilje og, som Vincent Gabrielsen viser, rettmessig: *bellum iustum*. Derfor søkte romerne hele tiden å rettferdiggjøre et angrep eller en krig, også religiøst. Et tegn på at gudene var velvillig innstilt, var at de lot romerne vinne. Nederlag ble følgelig alltid bortforklart med manglende aktelse for riter og gudenes tegn, som når Claudius Pulcher under punerkrigenes oversjøiske fase tuppet de sjøsjuke hønene på havet og mente de kunne drikke når de ikke ville gi et godt varsel ved å spise (Suetonius *Tiberiusbiografien* 2). Men sørget romerne bare for å vinne – og det lærte de seg til gangs – ja så var det nær sagt klart at det dreide seg om en rettferdig krig. Med Augustus og innføringen av keiserdømmet dukket det fram et nytt begrep: Den augusteiske fred, *pax augusta*. Augustus gjorde et nummer ut av stengingen av dørene i Janus-templet og et svært sentralt og mye omtalt monument i 'gullalderens' Roma var *Ara Pacis Augustae*, alteret for den augusteiske freden. Vi skal ikke overvurdere fredsideo- logien under Augustus – den er mer tydelig formulert hos moderne forskere enn i antikke kilder.³ Likevel var *pax* kommet for å bli i den keiserlige ideologien og da

særlig den som keiseren besørger: *pax Augusta*. Det er en naturlig konsekvens av et tiltagende fredsideal når Vespasian bygger et tempel for Pax på ruinene av Neros gyldne hus ved forum. Etter hvert ser vi også konturene av en idé om at alle rikets folkeslag er samlet innenfor rammene av en romerfred, en *pax romana*. Plinius den eldre går så langt som å snakke om romerfredens grenseløse overhøyhet (*immensa romanae pacis maiestate*) når han innleder sin bok om mindre anerkjente medisinske urter (*Naturalis Historia* 27.3). Og hersket freden mot formodning ikke innenfor rikets grenser, som følge av fienderaid eller en eller annen form for indre opprør, ja da var det keiserens plikt å rette på forholdene. På den måten fikk keiseren også stadig mer av en posisjon som hele verdens leder, ikke bare en som skulle sørge for Roma. Best kan vel dette ses under kosmopolitten Hadrian, som avvirket Trajans krigstog og i stedet satset på forsvarssystemer og indre unifisering. Han hadde flere reisedøgn enn noen moderne forretningsmann og besøkte nesten enhver avkrok av riket.

Janustemplets dører var uansett bare unntaksvis lukket, da større eller mindre militære operasjoner (som det heter i dag, når man ikke vil si at man er i krig) pågikk nær sagt kontinuerlig i ett eller flere hjørner av riket. Det var i hovedsak snakk om tre typer krigføring romerne i keisertida ble engasjert i. Det var for det første de tradisjonelle kampene mot ytre fiender, enten det nå var for å stoppe invaderende tropper eller å angripe fienden på fremmed territorium. Videre var det kriger for å slå ned opprør blant folkeslag i områder som allerede var innlemmet i riket. Sist, men aller verst, var borgerkrig, *bellum civile*, hvor romerske hærstyrker kjempet mot hverandre. Vi skal se litt på hvordan keiserne forholdt seg til de ulike typene av krig under prinsipatet, og det bildet som tegnes av dette i den romerske sølvalderlitteraturen.

Ytre fiender

De 'barbariske' nordområdene var hele tiden den største militære utfordringen i romersk keisertid, slik det kommer klart fram i det påfølgende bidrag i denne boka, og til slutt den som veltet hele vestriket. Området øst for Rhinen og nord for Donau måtte man til slutt gi opp å få pasifisert. 'Faren fra øst' var ikke stort mer enn en irritasjonsfaktor i tidlig keisertid. Store deler av det gamle Perserriket var forlengst oppsplittet og innlemmet i Romerriket, men lenger øst var det stadig sterke statsdannelser. Partherne hadde Roma aldri klart å knekke – selv Augustus måtte her nøye seg med å få tilbakeført Crassus' standarder. Det ulmet alltid i områdene i orienten, men Romerriket ble ikke reelt truet derfra på mange generasjoner. Slik ser det iallfall ut i retrospekt. Men i begrepet om *imperium sine fine* ligger det altså også et insitament til nye erobringer; det som ikke ennå lå innenfor Romerrikets grenser hørte likevel på en måte inn under dets herredømmet.

Keiser Augustus skal mot slutten av sin regjeringstid ha rådet sin etterfølger, Tiberius, til å konsolidere riket i sin daværende form og ikke til nye erobringer.⁴ Nesestyveren i Teutoburgerskogen og annen tøff motstand lenger øst hadde vist også Augustus at det ikke bare var å valse inn i nytt territorium og over nye folkeslag. Men keisere som ikke var i felten og hadde et par triumfer og noen fiender under beltet, ble ikke anerkjent, og det å satse på konsolidering og forhandlinger snarere enn krig og erobring kunne alltid slå tilbake og ribbe en – om ikke annet posthumt – for *honor*. Følgelig måtte romerske keisere ha laurbær å hvile på – det kunne gjerne være gammel laurbær, fra militære seire vunnet før keiserverdigheten kom til en, slik som for Tiberius. Ingen ville kalle ham for slappfisk eller feiging trass i at han tilbrakte en stor del av sin regjeringstid på Capri, men Tacitus er likevel misfornøyd med at han ikke fortsatte erobringene. Gaius hadde høy militær integritet som sønn av Germanicus og en barndom som soldatenes maskot – de ga ham også tilnavnet Caligula (lille soldatstøvel). Men han manglet å ha utført noen bragder på slagmarken selv, og hans felttog blir beskrevet som impulsive, tullete og enda verre, iscenesatt for å skaffe ham triumf. Gamle onkel Claudius kom seg unna et dårlig ettermæle som kriger, tross at han aldri hadde fått militær erfaring, fordi det under hans regjeringstid endelig lykkes romerne å erobre Britannia. Trajan, en *vir militaris* med godt senattekke, hvis største bragd for romerfolket var å legge Dacia til riket, men som også brukte enorme midler på et halvveis vellykket felttog mot partherne, ja han var top of the pops: *Optimus princeps*.

Domitian var en keiser som i likhet med Caligula ble latterliggjort i ettertidens litteratur for sin manglende krigsinnsats. Han hadde blitt holdt noe tilbake i så måte av faren Vespasian, men ble i egen regjeringstid trukket inn i en rekke konflikter og kriger mot germanske og dakiske stammer i nordøstområdene, med flere mindre seire og militære overenskomster. Senatoren Frontinus, kjent for sin beskrivelse av Romas akvedukter, skrev også flere verk om krigskunst, men bare en liten bok kalt *Stratagemata* er bevart. Den er skrevet under Domitian og følgelig kommer han flatterende ut, men ikke bare i tomme floskler; for Frontinus trekker flere ganger fram bevis på hans militære kløkt og operasjoner i felten. Soldatene var svært fornøyd med det flaviske dynastiet, også Domitian, som hadde økt deres gasje med 25 %. Garden var direkte forbitret over mordet på ham, sier Sveton (*Domitianbiografien* 23). Moderne historikere anser også hans militære innsats langs fronten, så langt den lar seg bedømme, som sober og fornuftig. Seirene ble utvilsomt blåst opp i Roma. Domitian tok tilnavnet Germanicus for sin innsats, det ble feiret både små og store triumfer og bygd seiersmonumenter. Ifølge Sveton (*Dom.* 13.3) ble det bygd så mange triumfbuer under flaverne at noen hadde skrevet *arci* på gresk på en av dem, som da henspeilte på det latinske *arcus* (bue) men også det greske *arkei* (nok!). Diktere hyllet også de store heltedåder.

Mye tyder på at flavernes krigsbragder var et gitt tema for diktetekurransen under Domitians albanske leker (*Quinquatria Minervae*), en årlig idretts- og kulturkonkurranse antageligvis arrangert på hans villa i albanerfjellene. Epigrammatikeren med det i vår sammenheng passende navnet Martialis er en av dem som viser minst bluferdighet i sin omtale av keiseren og hans militære meritter. Domitian er en jordisk Jupiter og vekten ligger på hans rolle som vokter og verdenshersker (eks. *summe mundi rector et parens orbis*, *Epigram* 7.7). Men som typisk er for 'onde' keisere, blir han etter sin død utskjelt for ett og alt, til og med utsatt for en minnets forbannelse, *damnatio memoriae*. En konsekvens av dette var at vellykkede militære operasjoner under Domitian blir tilskrevet gode generaler, freds slutninger med fienden beskrevet som feighet og feilvurdering, og manglende nyerobringer som udugelighet og slapphet.

En *imperator* og *dux* skulle åpenbart oppfylle det gamle idealet om *honos* og *gloria* ved militære seire og bringe triumfer til det romerske folk.

Indre opprør

Det var forbausende lite opprør mot sentralmakten i tidlig keisertid. Spanierne og gallerne hadde til slutt gitt opp og aksepterte overherredømmet og sivilisasjonens velsignelser. Grekerne i øst hadde i mange hundre år hatt nok med å krangle med hverandre, og selv om romerne aldri var helt sikre på lojaliteten til innbyggere og klientkonger lenger øst, var det stort sett grenseprovinsene som var utsatt for brann og da gjerne på grunn av fyrtoy utenfra. Nyerobrede provinser tar det selvsagt en stund å pasifisere. Britene forsøkte – sogar under ledelse av en kvinne (Boudicca) – å kaste romerne på sjøen igjen etter okkupasjonen under Claudius, men lykkes ikke. Jødene ser ut til å være de som hadde tyngst for å akseptere romernes overherredømme – og konfliktene var kanskje særlig knyttet til religion og religiøs utfoldelse. Flere ganger brant det godt i Judea, og to store revolter (66-70 og 132-35) førte til at Jerusalem og andre viktige jødiske byer ble jevnet med jorda og jødene drevet i diaspora. Å slå ned slike opprør var en selvsagt affære og en keiserlig plikt – det var å straffe de hovmodige og hindre at riket falt sammen. Slike seire smakte også minst like godt som en nyerobring.

Et av de største paradoksene i så måte er at den sterkeste hyllesten og fyldigste skildringen vi har av nedkjempelsen av en revolt er skrevet av en av motstanderens generaler, Yosef ben Mattathياهو, på latin kjent som Flavius Josephus. Denne overløperen fant veien til hjertet på romernes øverstkommanderende i krigen mot jødene, Vespasian, ved å gi ham verdifulle råd, men også forespeile ham keisermakten. Josefus fulgte med på lasset da Vespasian inntok Roma som ny keiser høsten 70. Og fem år seinere kom det samtidshistoriske verket *Den jødiske krigen*.⁵ Her fremstilles Vespasian og hans sønn og medgeneral Titus som nettopp

gode herskere som er forpliktet til å rydde opp i *discordia*. Titusbuen står igjen på Forum Romanum som et varig minne om seieren over jødene, men den var ikke det eneste håndfaste seiersmonumentet. Seieren ble også feiret på mynter i hele Vespasians regjeringstid og også under Titus. Selv om han ikke kom fra en av de mest distingverte romerske familier og manglet *auctoritas* og *quasi maiestas* som Sveton sier det i sin keiserbiografi (*Vespasian* 7), vant altså Vespasian ry som en dugelig keiser – særlig fordi han var en dugelig general. Flaverne bygde i det hele sin maktposisjon på sin militære støtte. Noen trengte å rydde opp og skape stabilitet etter firekeiseråret – det ble mannen med kontroll over flest legioner.

Borgerkrig

Siden Marius' og Sullas dager hadde Roma og Italia aldri vært offer for invasjon eller raid fra fiendehærer, men til gjengjeld gjentatte ganger blitt utsatt for borgerkrigens herjinger. Borgerkrig, eller *stasis*, som Tormod Eide redegjør for i sin artikkel i denne boka, var alltid et større onde enn alt annet. Minnet om Pharsalia, Philippi og Actium kunne ikke viskes vekk fra romernes erindring, og står som et sentralt motiv både i augusteisk diktning, og hos seinere forfattere, med Lucan som kroneksempel. Augustus hadde noe av en tvetydig stilling i dette – han hadde jo vært hovedaktør i flere av de store borgerkrigsslagene og hadde utvilsomt mye romerblod på sine hender, men samtidig var han den skikkelsen som endelig hadde skaffet en varig fred. Borgerkrig betyr etter Augustus væpnet opprør i egne rekker mot den sittende keiseren. Pretorianergarden som Augustus hadde ført inn i byen som keiserens personlig livgarde, bestod ikke av så mange mann, men nok til at den som ville utfordre keiseren enten måtte organisere et komplott og snikmyrde ham, eller få kontroll med nok legioner i provinsene til å utfordre keiseren militært. Flere var de som prøvde seg, men ingen av delene viste seg å være særlig enkelt. Ettersom flere sammensvergelses ble avslørt – både reelle og oppdiktede – oppstod det tidvis en farlig spenning mellom senatet og keiseren og et relativt usunt klima med mye angiveri og såkalte majestetsprosesser (*crimina maiestatis*). En majestetsforbrytelse var opprinnelig en krenkelse av det romerske folks verdighet (*maiestas*), som kunne lignedes med høyforræderi. Embetsforsømmelse var opprinnelig en slik krenkelse, men etter hvert i seinrepublikken ble forestillingen om en iboende *maiestas* gradvis flyttet over på de valgte embetsmenn og til slutt på keiseren. Enhver høybåren romer hadde en *dignitas* å forsvare, men med Augustus kom det som vi har vært inne på, en ny overmenneskelig dimensjon inn på banen. En fornærmelse mot keiseren fikk et snev av blasfemi over seg og kunne regnes som en uærbødig krenkelse: *impietas in principem*. Følgelig ble ethvert angrep på keiseren, også verbalt, en alvorlig forbrytelse som kunne straffes med landsforvisning eller døden.⁶ Selv om et forsvinnende lite antall aristokrater på

denne måten ble fordømt, var slike prosesser ekstremt betydningsfulle blant den samme eliten. Ettersom det også er den eliten som fostret biografene og historikerne som skildrer begivenhetenes gang, får de en betydelig plass i historiografien og ses på som spiren til flerfoldige forsøk på å styrte den regjerende keiseren. Man hadde lyktes i å få tatt Caligula av dage, men etter flere forsøk på å få tatt livet av Nero, kom det for første gang i keisertida til et stort militært opprør mot Nero med utgangspunkt i Spania. Da flere sluttet seg til Galbas fane, ble Nero tvunget på flukt og til selvmord. Problemet var bare at flere nå fulgte Galbas eksempel og et drøyt år med borgerkrig fulgte, før Vespasian altså maktet å gjøre en ende på elendigheten og etablere et nytt dynasti på tronen.

Prinsipattidas litteratur er rimelig samstemt i sin beklagelse over borgerkrig. Vinneren kunne saktens smykke seg med å ha slått ned en forræder, gjeninnført romerfreden og *concordia*, men det sømmet seg liksom ikke å slå seg på brystet som krigsherre eller feire triumf etter borgerkrig. Actium og Alexandria sto kanskje i en særstilling, hvor Marcus Antonius ble gjort til en fiende av romerfolket og gruppert med den egyptiske trollkjerringa Kleopatra og østens hærer. Men når det kommer til Vespasian så er det seieren over jødene som feires, ikke den over Vitellius. Det ligger i kortene at den sittende keiseren vil bekjempe et opprør, og også at forfattere kan ha sympati for opprørerne – men aldri vise det uten at opprøret var vellykket. Men et opprør må alltid forankres i prinsippet om tyrannfordrivelse, altså et nødvendig onde. Tacitus beskriver borgerkrigsperiodens grusomheter, og når den endelig var over, da var det ”som om all verdens soning hadde kommet til ende” (*velut expiato terrarum orbe cepisse finem videbantur; Historiae* 4.3). Romernes blod framstilles som sonoffer for gjenopprettelsen av en *pax deorum*, og også for *pax romana*.

Etter Vespasian skulle det gå svært mange olympiader før neste reelle borgerkrig rammet Italia og Roma. Da Commodus ble myrdet i 192 tok det fem år med stridigheter før Septimius fikk kontroll og etablerte det severiske keiserdynastiet, men da det igjen ble detronisert i 235, fulgte et vell av militærkupp og forsøk på slike – de neste femti årene var det ikke mange keisere som døde en naturlig død, og gjennomsnittlengden i purpuren var så vidt over to år. Diktere rakk knapt å hylle den sittende keiseren før han ble båret ut liggende. Kamper mot usurpatorer og lokalkeisere fortsatte langt ut i bysantinsk tid, også i kunsten, som det kommer fram av de to siste bidragene til denne boka.

Krigens og fredens forbannelse

Selv om fred og sivilisasjon var idealtilstand fortsatte forfatteres fascinasjon for krigeridealet gjennom hele den såkalte romerske sølvalderen. Seneca framstår som en fredens og humanismens talsmann, likevel er hans tragedier av de mest

bloddryppende i verdenshistorien. Og Lucans epos om borgerkrigen mellom Pompeius og Caesar (*De bello civili*) var bare innledningen til en bølge av krigsepikk. Men krigsbeskrivelsene og holdningen til rett og urett er i antikkens epikk så uendelig mye mer nyanserte enn i moderne Hollywoodproduksjoner. Fra flavertida har vi bevart tre og et halvt epos, fra Valerius Flaccus, Silius Italicus og Statius, som rett nok bare klarer å begeistre særegne filologer, og som vel færre har lest fra perm til perm i vår tid enn *Finnegans Wake*. Tematikken i disse er om ikke enhetlig så i alle fall dreiet rundt blodige kamper og Furor i fri utfoldelse. Overfloden av vold har fått flere av de filologene som faktisk *har* lest disse verkene til å trekke politiske analogier og mene at dette er uttrykk for en fortvilelse over egen samtid og da særlig Domitians 'terrorregime'. Dette forblir usikkert. Det er i det hele en litt rar tendens hos noen filologer og litteraturvitere til å utvikle romantiske idéer om at de forfatterne de beskjeftiger seg med også er inderlige og oppriktige og å regne som moderne humanister og samfunnsrefser. På den måten gjøres også leilighetsdiktning som Statius' *Silvae* og en del av Martials epigrammer om til fordekt politisk kritikk. Jeg tror imidlertid vi må forstå poeter som disse innenfor konteksten av det romerske patron-klientforholdet, også den spesielle settingen som kan kalles kulturpatronasje eller mesenvirksomhet. Mange poeter ble kanskje løftet opp til ridderstanden, men tilhørte aldri det ypperste romerske aristokratiet. De trengte helt enkelt støtte for å leve det gode liv i Roma by, og Martials og Statius' dikt fungerte på den måten innenfor rammen av *do ut des*, man forventet noe tilbake for sin panegyrikk og udødeliggjøring.⁷ Keiseren var den fremste patronen, også når det kom til litteratur, og hoffet var i noe monn sentrum for kulturlivet. Man hyllet følgelig keiseren for sine bragder der ute i feltet, for de triumffester og spennende bytte han da kunne komme trekkende med til Roma, men også for at han på den måten sikret romerfreden og bylivets fordragelighet. Og i neste instans forventet man noe tilbake – en pose sestertser, formelle privilegier, innlagt vann og alt annet rart en keiser kunne besørge, som også ble Statius og Martial til del.

I poesien er altså krig noe som fascinerer, enten det er mytologiske eller historiske kamper som skildres, eller en nødvendighet man i Roma kan kommentere og forherlige, men ellers slippe å forholde seg til takket være keiseren og hans arméer. Typisk er holdningen vi møter hos Martial (*Epigram* 9.70) når han latterliggjør en Maecilianus for å klage på forholdene:

*Dixerat 'O mores! O tempora!' Tullius olim,
sacrilegum strueret cum Catilina nefas,
cum gener atque socer diris concurreret armis
maestaque civili caede maderet humus.
cur nunc 'O mores!' cur nunc 'O tempora!' dicis? 5*

*quod tibi non placeat, Maeciliane, quid est?
 Nulla ducum feritas, nulla est insania ferri;
 pace frui certa laetitiaque licet.
 Non nostri faciunt tibi quod tua tempora sordent,
 sed faciunt mores, Maeciliane, tui.*

”Å hvilken moral! Å hvilke tider!” klaget Cicero dengang, når Catilina planla skjendige og opprørske handlinger, når far og svigersønn møttes i grusom kamp og den sørgmodige jord ble dekket av borgerblod. Men hvorfor roper du nå ”Å hvilken moral! Å hvilke tider!”? Hva er det, Maecilianus, som ikke behager deg nå? Ikke rammes man av hærføreres brutalitet og sverdets galskap, men kan nyte en trygg fred og velstand. Nei, det at du misbilliger din tid, Maecilianus, skyldes ikke *vår* moral, men din egen.

Riktig fornøyd er også den diktutvekslingen som ifølge overleveringen (*Historia Augusta, vita Hadriani* 16) skal ha funnet sted mellom poeten Florus og keiser Hadrian, hvor førstnevnte utbasunerer at han ikke ville vært Caesar som må trave rundt i Britannia og lide på forfrosne grensemarker, mens sistnevnte svarer at han ikke vil være Florus, som traver rundt i lugubre kneiper og stikkes av feite mygg (og kanskje går på en 'sur en').

Fra tid til annen dukket det også i keisertida opp noen som skrev militærhåndbøker, som Onasander, Frontinus og Arrian. Likevel var også de fleste antikke sakprosaeverk, enten de nå var filosofiske skrifter eller naturvitenskapelige framstillinger, skrevet inn i rammen av den fredlige tilværelse med studier og diskusjon, som gjerne også var knyttet til den landlige villaen. I den historisk-biografiske genren derimot er krig av langt større betydning, kanskje særlig fordi slike tekster for en stor del ble skrevet av den ypperste romerske eliten, som altså også var opptatt av forholdene mellom keiseren og senatet. Romerske aristokrater var jo også romerske generaler, og helt siden Homer var det ingenting som kunne overgå fortellingen om en god krig, og den hadde en naturlig plass i historiografien etter Herodot. Tross alt vedvarte idéen om at romerne var et naturlig herrefolk, likeens at deres plikt besto i å besørge fred og sivilisasjon og straffe ulydige. Følgelig blir det aldri mer stilt spørsmål ved om krigstokt var legitime, og bare unntaksvis avsagt noen dommer over behandlingen av fiender, men en urettmessig landsforvisning av en senator, se *det* er en inhuman og grusom handling som må utbroderes. Viden kjent er Tacitus' beskrivelse av grufulle oppgjør med opposisjonelle i keisertida, eksempelvis i saken mot Cremutius Cordus for hans anti-caesarianske historieverk (*Annalene* 4.34-35). Men man kan bare le av dem som tror det går an å undertrykke tanker og ord med makt, sier han, og ser det da også

som historikerens særlige plikt å felle en slags ettertidas dom over maktpersoner (*Ann.* 3.65). Men når det kommer til andre folk og sosiale strata er Tacitus mindre indignert. En av Tacitus' helter, Germanicus, blir hedret for sin innsats i krigen, og Tacitus forteller med bifall om at denne, etter et stort slag mot Herman og hans germanere i realiteten var avgjort, oppfordret sine soldater til å fortsette nedslaktinga av fienden. Han ber dem faktisk ikke ta fanger, da det bare kunne bli slutt på krigen om man fikk utryddet hele folket (*Ann.* 2.21).

Da romerne noen år seinere slo ned Boudiccas britiske opprør, forteller Tacitus med hengivenhet at romersoldatene skånte verken kvinner eller trekkdyr, men økte haugen på slagmarken med gjennomborede legemer av alle sorter. Bortimot 80.000 briter falt, skriver Tacitus, uvisst om krøtter og hester var inkludert, mens bare omlag 400 romerske soldater ble drept. Ikke rart Tacitus mener det var en ypperlig, rosverdig seier av godt gammelt merke (*clara et antiquis victoriis par ea die laus parta; Ann.* 14.37). Tacitus var definitivt ikke Genèvekonvensjonens far, og noen omsorg for folk utenfor sin stand er det vanskelig å få øye på i hans historieverk. Han lar seg irritere over at Nero brukte de kristne som fakler, ikke fordi han mente de fortjente en bedre skjebne, men fordi de åpenbart var uskyldige i anklagen om å ha satt byen i brann og dermed fikk urettmessig sympati (*Ann.* 15.44). Han viser likevel respekt for det krigerske sinn og mannsmot som vises av barbarer i nord som ikke er ødelagt av sivilisasjonens fordervelse. Men mer enn idylliske tanker om 'the noble savage', er det den voldsomme og rå urkraften Tacitus beundrer. Lystelig er beretningen i biografien over svigerfaren Agricola om britenes herlige mannsmot (*audacia*) og villskap (*ferocia*); dette nettopp fordi en langvarig fred ikke ennå har bløtgjort dem (*ut quos nondum longa pax emollierit; Agricola* 11). Agricola brukte imidlertid romersk kultur og ikke minst utdannelsen i litteratur og retorikk til å omforme britenes opprørske sinn. Og like mye som Tacitus mener britenes opprør må slås ned, anerkjenner han deres motstand mot å integreres i det romerske togakledde liv, "dette som de enfoldige kaller sivilisasjon, men som i virkeligheten er et aspekt av trelldom (*idque apud imperitos humanitas vocabatur, cum pars servitutis esset; Agr.* 21).

Noe av det jubilanten liker aller best ved antikken er dens mange paradokser. Jeg skal derfor avslutningsvis formulere ett. Tacitus bruker altså ord som våpen mot maktpersoner, og klandrer keisere som bruker våpen mot ord, men forteller samtidig at kunsten å bruke ord som våpen er fordervende og noe man i grunn egentlig aldri burde innlatt seg på. For egentlig er det bedre å bruke våpen som våpen; bønn i brønnen er iallfall de som er fornøyd med å bruke ord bare som ord og ellers bade i varmt vann, drikke vin og spasere i søylehaller. Romere flest var nok blitt bløte, og de var slett ikke lenger så krigshissige som Knut Ødegård i sitt bidrag framhever at forgjengerne i republikktida var. Augustus hadde "forført alle

med fredens behagelighet” sier Tacitus (*Ann.* 1.2.1). Og minnesmerket over den tapre Curtius på Forum, Lucus Curtius, brukte romerne ifølge Sveton (*Augustus-biografien* 57) nettopp til å hedre landsfaderen Augustus ved å kaste mynter for hans gode helse i vannet der. Tradisjonen med å hive mynter i basseng og fontener er altså minst 2000 år gammel (men det er vel ikke derfor vi stadig vender tilbake til Augustus’ Roma?). Romerfreden var i sannhet en underlig fred, den var skapt og sikret av erobringer, kriger, kultureksport, keiserideologi; kort sagt et produkt av makten til den øverste romerske hærføreren: den var en *pax imperatoria*.

Noter

- 1 Se H.M. Cotton & A. Yakobsen ”*Arcanum Imperii*: The powers of Augustus” i *Philosophy and Power in the Graeco-Roman World: Essays in Honour of Miriam Griffin* (Clark & Rajak red.), Oxford 2002, 193-209, for en fersk gjennomgang av problematikken.
- 2 ”Domitian: the last years” (*Chiron* 13, 1983, s.137).
- 3 Se E.S. Gruen ”The expansion of the empire under Augustus” i *Cambridge Ancient History X²* (1996), s. 188-97.
- 4 Tacitus *Annalene* 1.11. Men også dette er omstridt, se J. Ober ”Tiberius and the political testament of Augustus” (*Historia* 31, 1982, s. 306-328).
- 5 Dette verket foreligger endelig i flott norsk språkdrakt ved Bente Lassen (*Thorleif Dahls kulturbibliotek*, Oslo 2002). Zvi Yavetz’ ”Reflections on Titus and Josephus” (*Greek, Roman and Byzantine Studies* 16, 1975, s. 411-432) er et glimrende essay om Josefus, keisermakten og opprør.
- 6 Arbeidene til Richard A. Bauman og Steven Rutledge må trekkes fram i denne sammenhengen, og særlig førstnevntes *The Crimen Maiestatis in the Roman Republic and Augustan Principate* (1967) og *Impietas in Principem: A Study of Treason against the Roman Emperor with Special Reference to the First Century A.D* (1974), og sistnevntes *Imperial Inquisitions: Prosecutors and Informants from Tiberius to Domitian* (2001).
- 7 Ruurd R. Nauta behandler dette innsiktsfullt i sin nye bok *Poetry for Patrons: Literary Communication in the Age of Domitian*, Leiden 2002.